

УДК 316: 305-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.11>**М. В. Зайцева**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9237-2366>

аспірантка кафедри філософії

Ужгородського національного університету

ФЕНОМЕН ЖІНОЦТВА В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРАХ

Постановка проблеми. Феномен жіноцтва – це складне соціокультурне та філософське явище, яке не зводиться лише до біологічної статі чи традиційних соціальних ролей. Формування жіноцтва відбувалося протягом усієї історії людства зі зміною уявлень про природу жінки, її правових обмежень, морально-етичних та релігійних норм. Незважаючи на очевидні досягнення сучасної гендерної теорії, у суспільстві досі зберігаються суперечливі стереотипи про статус і роль жінки, що вказує на глибоке історичне коріння цього питання. Особливо гостро постає необхідність вивчення жіночої суб'єктності в контексті трансформацій сучасного українського суспільства. Актуальність проблеми зумовлена потребою осмислити вплив соціально-правових норм на становище жінки в суспільстві та окреслити закономірності формуванню її суб'єктності у сучасному соцієтворенні. Це дозволить не лише реконструювати витоки сучасних уявлень про жіноцтво, але й поставити під сумнів їхню уявну «природність» або універсальність, відкрити простір для переосмислення соціальних і правових практик сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномену жіноцтва торкалися мислителі різних часів в контексті питань виховання чи пояснення відмінностей між чоловіком та жінкою, обґрунтування суспільних ролей. В українському науковому дискурсі останніх десятиліть спостерігається зростання уваги до гендерних студій. Серед вітчизняних науковців гендерну теорію досліджують І. Жеребкіна, Т. Марценюк, І. Грабовська, О. Плахотнік та інші. Питання історії жіночого руху, становлення та розвитку феміністичних ідей в Україні порушуються у дослідженнях Л. Смоляр, М. Богачевської-Хом'як, С. Павличко, О. Ярош. Історико-культурологічний та етнологічний вимір жіночої історії вивчає О. Кісь. Питання гендерних стереотипів розглядають у своїх працях В. Агеєва, О. Балакарева, О. Волкова, О. Азарова тощо. Роль та соціальний статус жінки у сучасному й традиційному українському суспільстві висвітлюють О. Стрельнік, О. Забужко, Т. Булавіна, О. Вороніна, Г. Бондаренко, Г. Тимченко та ін. Значний внесок у вивченні

феномену жіноцтва, аналізу літературних текстів крізь призму феміністичної критики зробили Т. Гундорова, Н. Боровська та інші дослідниці.

Метою статті є виявлення ключових історико-філософських та соціально-правових чинників в контексті вітчизняної наукової думки, що вплинули на сучасний стан формування феномену жіноцтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жіноцтво є історично змінною категорією, не лише біологічна стаття, а культурний, соціальний та правовий конструкт. Адже бути жінкою – це не просто мати анатомію жінки, але й відповідати сформованим у певному суспільстві соціокультурним нормам, які в межах конкретного суспільства формують стандарти належної поведінки, зовнішнього вигляду та системи ролей, що приписуються жінкам.

За Л. Ю. Левченко, у вітчизняній культурній традиції категорії «чоловічого» та «жіночого» є складовими культурно-символічних опозицій, де «чоловіче» пов'язується з раціональним, духовним, божественним і культурним, тоді як «жіноче» – з емоційним, тілесним, земним і природним. У результаті явища, які за своєю суттю не мають прямого зв'язку зі статтю, отримують гендерне маркування: «вище» ототожнюється з чоловічим, «нижче» віднесене до жіночого [10, с. 20]. Подібна бінарна структура сприйняття чоловічого та жіночого є продуктом *античної доби*, коли закладалися фундаментальні уявлення про впорядкування світу через опозиції: раціональне – ірраціональне, духовне – тілесне, форма – матерія. Відмінності статей визначали як джерело конфлікту, заснованого на уявленні про неодмінну опозицію між жіночим і чоловічим началом [3, с. 55]. У філософській традиції, започаткованій Платоном, онтологічне розділення душі (свідомості, духу) та тіла стало засадничим принципом мислення, що закріплював ієрархічні відносини між духовним та матеріальним. Ця дихотомія надавала «вищий» статус сфері розуму та духу, яка асоціювалася із чоловічим началом, і водночас знецінювала сферу тілесного та матеріального, асоційовану з жіночим [26, с. 22]. На соціально-правовому рівні жінка була громадяни-

ном «другого сорту», визначалася власністю чоловіка або родини, не мала політичних прав та була в цілковитій залежності. Життя жінки за часів античності обмежувалося територією домашнього господарства, в якому зосереджувалася вся її діяльність [12, с. 31].

Аристотель довів «ідею ієрархії статей» до своєї досконалості та ввів поняття «призначення». У його теорії походження передбачається різне призначення чоловіків та жінок. Головною рисою, якою мислитель наділяє жінок, це нездатність керувати, а отже необхідність підкорятися. Філософ порівнює жінок із рабами, де їхня неповноцінність по відношенню до свого господаря є незмінною, а послух виявляється природним станом. Інші якості, що підтримують цю характеристику жінки: пасивність, слабкість, скромність та схильність до домашньої роботи. В створенні нового життя жінці також відводиться лише пасивна роль живильного середовища. Отже, чоловіче сім'я несе в собі душу і весь потенціал майбутньої людини, тоді як жінка може дати дитині лише матерію – тіло. Але повний потенціал людина отримує тільки якщо народжується чоловіком. «Жінка – то від природи знівечений мужчина» [24, с. 175].

У середньовічному суспільстві уявлення про жінку спиралося на два ключові джерела – античну філософську традицію та християнське богослов'я. Однією з домінантних ідей, що визначали соціальний і правовий статус жінки в цей період, було уявлення про її природну обмеженість та інтелектуальну неповноцінність. Жінка не вважалася повноправним членом політичної спільноти, оскільки не брала участі в громадсько-політичному житті: не мала права голосу та не могла бути обраною. Вона розглядалася як істота, що не здатна до раціонального мислення на рівні з чоловіком [19, с. 117].

Упродовж перших століть становлення християнства жінки значною мірою сприяли його укоріненню в соціальному середовищі та забезпечували широку підтримку серед віруючих. Участь у житті релігійної громади була реальною можливістю розширити своє поле діяльності. Жінки допомагали бідним та опікувалися хворими, проповідували, а представниці заможних родин мали можливість ставати меценатками. В християнській громаді жінки та чоловіки майже зрівнялися у правах, можливостях, спираючись на спільні норми та ідеали [4, с. 70]. Нова релігія, з одного боку, дала жінці нові можливості та відкрила шлях до активної діяльності у суспільстві, а з іншого, стала виправданням подальшого її пригноблення. Разом з новою вірою прийшла віра у людське гріхопадіння, як і поняття гріха та почуття сорому. І саме жінка, згідно з міфом про

первородний гріх, була за це відповідальна. Тому, християнські мислителі у своїх міркуваннях про жінку зосереджували увагу на створенні та призначенні, визначали її не рівнею чоловікові, створеного за образом та подобою, а «помічницею», створеною з його ребра. Цим пояснювався підлеглий статус жінки й обов'язок підкорятися чоловікові.

Представники філософсько-теологічної традиції середньовіччя вважали, що різниця між статтями зумовлена співвідношенням духу та тіла. У неоплатонічній традиції чоловік ототожнюється з духовною сферою – Богом, душею, розумом – тобто з вічним, незмінним і добрим началом. Натомість усе матеріальне та земне сприймається як протилежне цьому – як темне й недосконале. Через свою тілесну природу жінка нібито належить до нижчого рівня буття. Духовне і матеріальне мисляться як взаємовиключні й непримиренні світи [17, с. 143].

Значний вплив на становище жінки справив Ельвірський собор, на якому було прийнято 81 дисциплінарне правило, яке, зокрема, стосувалося питань шлюбу, сексуального життя, жіночого чернецтва [25]. За жінкою закріпилася ознака нечистої, гріховної істоти, спокусниці, особи, що відволікає чоловіка від служіння богу та несе загрозу для його душі. В подальшому це трансформується у радикальний прояв мізогії – феміцид, загальновідомий приклад якого – переслідування й знищення людей, звинувачених у чаклунстві та ересі, через утоплення або спалювання за часів Інквізиції. До 80% страчених становлять саме жінки [3, с. 144].

В епоху середньовіччя жіноча дієздатність щодо соціальних та економічних прав часто обмежувалась. Найбільш незахищеною ланкою жіночого життя була система спадкового права. «Жінка – це швидше засіб, за допомогою якого володіння передається; не власниця, а складова частина нерухомого майна» [2, с. 98]. Її майном керував батько, після одруження власністю розпоряджався чоловік або, у разі смерті чоловіка, опікун чоловічої статі з найближчих родичів. На суді також інтереси жінки представляв її чоловік. Проте тут вже можна знайти виключення із загального правила: жінки з аристократичних сімей зберігали свою автономію у шлюбі і, навіть, могли впливати на політичну ситуацію, однак для цього потрібно було належати до королівської родини [19, с. 116].

Епоха Відродження стала першою епохою, яка, завдячуючи гуманістичним настроям, почала сприймати жінку як повноцінну людську істоту. В цей час переосмислюється природа жінки, а також формуються ідеальні моделі фемінності та маскулінності. *Філософія Просвітництва* пішла

ще далі, розглядаючи можливості освіти жінок та розвиток їхніх інтелектуальних здібностей. До прикладу, трактат Франсуа Пулена «Про рівність статей», де мислитель наголошує на відсутності істотних відмінностей у чоловіків та жінок в їхній здатності мислити. Чи не вперше причиною соціальної нерівності статей визначено усталеність хибної думки, тобто піддається сумніву традиційна концепція світобудови, стосунків між чоловіками та жінками та освіти [15, с. 290]. Т. Гоббс, зокрема, підкреслював природну рівність всіх людей як у розумових здібностях, так і у фізичних якостях незалежно від статі: у природному стані жінка постає рівною чоловікові та наділена свободою. Дж. Локк, у свою чергу, зазначав, що жінка володіє тією ж природною свободою і рівноправ'ям, що й чоловік: вона здатна працювати, володіти майном і укладати договори [10, с. 8]. Одним із найвпливовіших голосів у захист рівності жінок у добу Просвітництва стала Мері Волстонкрафт, яка стверджувала, що жінки, як і чоловіки, здатні до раціонального мислення, а отже, мають право на рівну освіту, самостійність і участь у суспільному житті. Тим самим Волстонкрафт заклала підґрунтя ранньої феміністичної філософії, яка поєднувала ідеї розуму, автономії та суспільної відповідальності [22, с. 21].

Просвітницька доба позначилася наявністю діаметрально протилежних підходів до осмислення ролі жінки в суспільстві: одні мислителі стверджували її розумову й громадянську рівність із чоловіком, інші – обґрунтовували обмеження цієї рівності через «природні» відмінності. До другого табору можна віднести Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф. Гегеля та ін. Ж.-Ж. Руссо у своїх працях ототожнює соціально зумовлені явища, такі як: брак освіти та обмежені можливості з нібито вродженими вадами жінок. Тому приходить до висновку, що жінка створена саме такою: пасивною, слабкою, несміливою тощо. Мислитель у соціальній рівності статей вбачав серйозну загрозу громадському порядку, а публічне життя розглядав як насильство жінки над власною природою [15, с. 292]. Іммануїл Кант у працях «Про відмінність піднесеного і прекрасного в чоловіків та жінок» і «Характер статі» стверджував, що відмінності між статями охоплюють не лише анатомічний рівень, а й психічну організацію. На його думку, жінки поступаються чоловікам у здатності до абстрактного мислення, натомість вирізняються чуттєвістю, витонченим смаком, практичністю та естетичним чуттям. У шлюбі, вважав він, провідна роль належить чоловікові, який забезпечує гармонію у стосунках через компенсацію жіночих обмежень. Такий підхід ставить жіноче у підпорядковане, вторинне становище щодо маскулінного начала [16, с. 103].

Стереотипи, висловлені Кантом, збереглися і до сьогодні. Зокрема, присутнім є твердження, що жінка не здатна приймати зважені політичні рішення і керується емоціями у важливих питаннях, і головним є саме її біологічне призначення. Провідна філософська думка доби Просвітництва, попри появу голосів, що обстоювали рівність прав жінок на освіту, автономність та суспільне життя, часто обмежувала жіноче покликання родиною, підкоренням моральному авторитету чоловіка та функцією доповнення чоловічого начала у гармонійній, але *ієрархічній* моделі суспільства. Згодом, під впливом модернізаційних процесів, правових реформ і феміністичних рухів, жінки поступово набули здатності самостійно реалізовувати свої права в соціальному, політичному та економічному просторі.

У вітчизняному контексті маємо дещо інше трактування розвитку феномена жіноцтва, адже на його формування мають виключний вплив соціокультурні та світоглядні особливості, притаманні певним народам, що проживали на території нинішньої України. На початку свого формування, ще в дохристиянські часи, суспільство підносило жінку, співвідносило з природою, вона була центром обрядових практик, та загалом, за твердженням Б. Цимбалістого, українській культурі притаманна матріархальна тенденція [23, с. 66–96]. В традиційному українському суспільстві, звісно, не йдеться про рівні права чоловіків і жінок. В «Повчанні дітям» Володимир Мономах дає такі настанови: «Жону свою любіте, але не дайте їм, [жінкам], над собою власті» [16, с. 104], що говорить про чітке розмежування чоловічого і жіночого. Роль жінки за часів Київської Русі була редукована до біологічних функцій – народження дітей та ведення побуту. Однак, господиня дому відігравала важливу соціальну функцію. Через часту відсутність чоловіка вона фактично управляла господарством, це давало певну владу, в тому числі, й над синами. Жіночий авторитет забезпечувався владою над родовим вогнищем та їжею, вихованням молодшого покоління, майстерністю в ремеслах тощо, тобто жінки в межах домашнього простору мали свободу самовираження, що формувало їх вагоме місце в родинній структурі [11, с. 15]. Для княжої доби не було рідкістю, коли дівчата з заможних родин отримували освіту, приймали участь у політичному й суспільному житті, тобто, не були обмежені лише хатніми справами [20, с. 23].

У середньовічній ментальності українців не існувало чіткого розмежування між «світським» і «релігійним», ідеал жіночності поєднував у собі релігійні та світські уявлення про людську досконалість. Культ Богоматері, який отримав другий розквіт у Козацьку добу, виходив за межі власне

релігійного сприйняття, утверджуючи пошану до її захисних і покровительських функцій. Синтез дохристиянських традицій вшанування жінки з християнською символікою Богоматері зумовив в Україні становлення особливої традиції шанобливого ставлення до жінки та матері [8].

На відміну від Західної Європи, соціально-правовий статус жінки в Україні XVI–XVII століть залежав не від соціального статусу чоловіка, а від її власного майнового стану. Це стало можливим завдяки унікальній правовій конструкції, яка існувала лише в українському звичаєвому праві, – «материзні». Материзна – це придане жінки у вигляді землі або нерухомого майна, яке не входило до складу майна подружжя та успадковувалося лише по материнській лінії. Правовий статус жінок регулювався Литовським статутом, в якому закріплювався принцип рівності (паритет) чоловіків і жінок у майновому праві та дієздатності [27, с. 90].

Починаючи з XVIII століття, внаслідок змін у суспільно-політичній та економічній ситуації, українські жінки поступово втрачають раніше здобуті права – майнові, сімейні та громадські. Це супроводжується зростанням домашнього насильства, примусовими шлюбами, гендерно-зумовленими злочинами та деградацією сімейних відносин, які втратили механізми мирного врегулювання. У XIX столітті остаточно закріплюється підлегле становище жінки, її правова несаможиттєвість і повна залежність від волі чоловіка в усіх сферах суспільного життя [16, с. 105].

З середини XIX ст. освітній рух жіноцтва став першим кроком на шляху до здобуття рівних прав. Вища або спеціальна професійна освіта ставала запорукою самореалізації жінки у суспільному житті та можливістю здобути фінансову незалежність. Формування жіночої суб'єктності тісно пов'язане з еволюцією правового статусу жінки, а також її соціальної активності. Прагнення до освіти, на той час, чи не єдина легальна форма боротьби за свої права, окрім нелегальної політичної та навіть терористичної діяльності народницького руху, до якого долучилося чимало жінок [6, с. 272]. Ініціативи, на кшталт організацій «Клуб руських жінок» у Львові (1893), «Жіночий гурток» у Коломиї (1893), жіночі кооперативи тощо, спрямовували свою діяльність на забезпечення рівного доступу жінок до освіти та політичної участі нарівні з чоловіками. Ці товариства були тісно пов'язані з соціальною опікою, що робило видимою жіночу діяльність поза родиною та сприяло її суспільному визнанню. Жіночі організації також консолідуються навколо допомоги жінкам у працевлаштуванні, наданні позик та притулку, боротьбі з проституцією, а також у питаннях соціального захисту. Вже до початку

XX ст. жіночий рух став масовим явищем, він мав певну специфіку у зв'язку з політичним розвитком Російської Імперії та Австро-Угорщини, проте відбувався в руслі загальноєвропейських процесів, характерних для розвитку жіночого руху в інших країнах [7, с. 67].

У радянському контексті більшовицька влада вдало використала суспільні очікування жіноцтва для зміцнення свого впливу: проголосивши паритетність прав жінок і чоловіків, вона здобула широку підтримку. Держава була зацікавлена в залученні жінок до активної участі в суспільному житті, систематично наголошувала на формальній рівності прав чоловіків і жінок, закріплених у радянському законодавстві [18, с. 120]. Проте «жіноче питання» в СРСР не набуло феміністичного характеру в західному розумінні, залишаючись радше суспільно-політичним інструментом. Проголошена рівноправність стала для партійної влади засобом мобілізації жіночого потенціалу. Жінка мала поєднувати материнство з трудовою діяльністю на рівні з чоловіками, а вирішення різноманітних побутових питань, регулювання сімейних відносин переважно залишалося жіночою сферою інтересів і лягало на її плечі у весь позаробочий час [1, с. 232–238].

Здобуття Україною незалежності принесло поступову демократизацію суспільства. На перший погляд, у порівнянні з попередніми історичними етапами, XX століття позначилося впровадженням загальнодержавних гарантій прав жінок та утвердженням принципу гендерної рівності у сімейному, трудовому та виборчому праві. Проте, як зазначає гендерна дослідниця Тамара Марценюк, реальне впровадження цих норм часто зіштовхується з культурними стереотипами, недостатньою політичною волею та нерозумінням суті гендерної рівності [14, с. 23]. До цього додається вплив есенціалістського уявлення про «природне» жіноче призначення, яке зводить жінку до ролі матері чи берегині. Навіть традиційно шанобливе ставлення до жінки та матері, властиве українській культурі, в умовах сучасності не сприяє розширенню її суспільної суб'єктності.

Аналіз соціальних ролей жінки потребує розгляду правових механізмів, які покликані забезпечувати участь жінки в публічному житті, економічну автономію та можливості самореалізації. У сучасному українському контексті визначальними постають норми сімейного, трудового та виборчого права. Втім, їх ефективність слід оцінювати не лише за формальною наявністю у законодавстві, а й за здатністю долати усталені культурні стереотипи. Саме ця розбіжність між нормативною декларативністю та реальним соціальним функціонуванням права становить ключ

чову проблему, яку необхідно проаналізувати на прикладі конкретних правових сфер.

Сімейне право – один із ключових чинників формування жіночої соціальної ролі, оскільки саме в його межах закріплюються або долаються гендерні стереотипи. Сучасне українське законодавство гарантує рівноправність подружжя у прийнятті рішень, вихованні дітей та розподілі майна. Проте, на практиці, ця рівність виявляється формальною та часто нівелюється традиційними уявленнями про жіночі й чоловічі ролі [13, с. 195]. До прикладу, судова практика нерідко віддає перевагу матері у справах щодо проживання дитини, виходячи з усталених уявлень про «природне материнство». Додатковим викликом є нерівний розподіл домашніх обов'язків, який часто не регулюється правом, але суттєво впливає на здатність жінок поєднувати кар'єру та особисте життя.

Трудове право впливає на економічну незалежність жінки, забороняючи дискримінацію за статтюю ознакою у сфері праці, визначаючи рівну оплату за рівну працю, а також захищаючи права жінок під час вагітності та материнства. Однак, як вірно зазначає Т. Марценюк, «батьківство – це переважно материнство». На жаль, цей стереотип продовжує підтримуватися більшістю роботодавців, які вважають молодих жінок «ненадійними» працівницями та розглядають їх як «потенційних матерів». Актуальними перепонами в побудові кар'єри та професійній реалізації жінок залишаються такі явища як «скляна стеля» та «липка підлога» – набір бар'єрів, які базуються на індивідуальних та суспільних стереотипах [14, с. 53].

Виборче право виступає важливим інструментом утвердження політичної суб'єктності жінок. Однак, навіть самі жінки, що виходять за межі традиційних соціальних ролей і усталених суспільних уявлень, не завжди повною мірою усвідомлюють які індивідуальні та колективні переваги може забезпечити зростання їхнього представництва у сфері політики. Участь жінок у політичному житті країни змінює характер і спрямованість політики в руслі гуманізму, ненасильництва, робить політику соціально-орієнтованою [21, с. 71].

Досвід повномасштабної війни в Україні підіймає питання політичної та громадянської суб'єктності жінок на новий рівень. Попри стійкі стереотипи про «природну» чоловічу роль лідера чи воїна, саме військова реальність стала каталізатором зміни гендерних уявлень: жінки масово долучаються не лише до волонтерських і гуманітарних ініціатив, але й безпосередньо до бойових дій. Це змушує суспільство по-новому оцінити роль жіноцтва у формуванні політичних і громадянських процесів у сучасному українському суспільстві [8, с. 176].

Висновок. У Європі становище жіноцтва зазнало поступової трансформації – від повної правової та соціальної залежності до визнання базових громадянських прав. В українському ж контексті, попри нерівність із чоловіками, жінки нерідко мали відносно вищий соціальний статус, зумовлений як необхідністю перебирати на себе управління господарством за відсутності чоловіків, звичаєвим правом, а також збереженням архаїчних, у тому числі, матріархальних уявлень. Уявлення про жіночу роль, сформовані ще на етапі становлення державності, трансформувалися протягом усіх історичних періодів під впливом філософських і світоглядних змін, знаходили відображення в правових нормах і визначали соціальний статус жінки, поступово окреслюючи контури феномена українського жіноцтва. Попри наявність прогресивного законодавства досі залишається значний розрив між формальним проголошенням прав і реальними можливостями їх реалізації. Часто закони мають декларативний характер, а правова рівність, на жаль, не завжди означає фактичну.

Феномен жіноцтва в Україні не є статичним, він постійно трансформується, відповідаючи на нові виклики. Війна активізувала участь жінок у сферах, що раніше вважалися «традиційно чоловічими», та, водночас, посилила значення жіночого лідерства в гуманітарній, дипломатичній та культурній площинах, формуючи новий образ українки як захисниці, провідниці та носійки національної ідентичності.

Література

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884-1939. Київ : Либідь, 1995. 424 с.
2. Бовуар С. де. Друга стаття : у 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. 403 с.
3. Голланд Дж. Коротка історія мізогінії. Найдавніше упередження у світі. Київ: Rogue Umbrella Ltd. у співпраці з ГО «АРК.ЮЕЙ», 2024. 352 с.
4. Елштайн Дж. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці. Київ : Альтернативи, 2002. 344 с.
5. Зайцева М. В. Трансформація соціальних ролей жінки під час війни. «Scientific research: modern challenges and future prospects». Proceedings of the 11th International scientific and practical conference (Munich, Germany, August 04-6, 2025). MDPC Publishing. Munich, Germany. 2025. Pp. 171–178.
6. Кобченко К. Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX – на поч. XX ст. як складова європейських цивілізаційних процесів. *Українознавчий альманах*. 2012. № 8. С. 271–274.
7. Ковальчук О., Потапюк Л. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина XIX – початок XX століття). *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2025. № 37. С. 60–70.

8. Кривоший О. П. До питання про роль релігійного чинника в процесі становлення образу жінки в історії України (X–перша половина XVII ст.). *Наук.-метод. журнал. Миколаїв держ. гуманітар. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Миколаїв, 2002. Вип. 2 (3). Сер. Пед. Науки. С. 54–60.
9. Левченко Л. Ю. Гендерні ролі в структурі соціокультурного розвитку суспільства: до проблеми визначення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4 (3). С. 19–23.
10. Левченко Л. Ю. Уявлення про чоловіка і жінку у суспільстві: гендерні ролі та стереотипи. *Збірник наукових праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (30-31 грудня 2018 р.)*. 2018. С. 6–9.
11. Луценко О. «Жіноче начало» в українській ментальності. В кн.: *Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні*. Одеса: АстроПринт, 1999. С. 10–20.
12. Малютіна І. П. Категорія «жінка» у публічному і приватному праві Стародавнього Риму. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 28–34.
13. Маркович Х. М., Шардакова А. С. Гендерна рівність у сімейних відносинах: правові аспекти захисту прав жінок та чоловіків у шлюбі. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 193–198.
14. Марценюк Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 256 с.
15. Махній М. М. Психея: між Еросом і Логосом. Чернівці: Лозовий В. М., 2013. 416 с.
16. Москалик Г. Ф., Барановська М. Ю., Булах М. О. Історико-філософсько-правове дослідження феномену гендера як чинника соціального статусу української жінки. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2017. Вип. 12. С. 100–112.
17. Олешко С., Біла О. Історичний ракурс уявлень про жінку в різні епохи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження»*. 2016. Вип. 2. С. 141–147.
18. Петrenchенко С. Права жінок у ХХІ столітті: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 117–124.
19. Соболев О. Суспільно-політичне становище жінки в епоху європейського середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2012. Вип. 15. С. 112–119.
20. Смоляр Л. Жінка Київської Русі. В кн.: *Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні*. Одеса: АстроПринт, 1999. С. 20–37.
21. Секунова Ю. В., Товкун І. І. Політичне лідерство в Україні: жіночий аспект. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 4. 69–73.
22. Федоренко Я. А. Розвиток ліберального фемінізму у XVIII–XX ст.: історичний аспект. *Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток лідерського потенціалу жінок в академічному середовищі: міжнародний досвід для потреб розбудови України»* (11 квітня 2024). 2024. С. 19–22.
23. Цимбалістий Б. Родина і душа народу. Українська душа. Київ, 1992. С. 66–96.
24. Aristotle. *Generation of animals* / transl. A. L. Peck. Loeb Classical Library 366. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1942. 688 p.

25. Barnes A. Council of Elvira. The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company, 1909. URL: <http://www.newadvent.org/cathen/05395b.htm>

26. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London; New York: Routledge, 2006 (1st ed. 1990). 170 p.

27. Stengach N. Women's legal status in the society of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ukrainian Cossack State (second half of the XVI–XVIII centuries) / *European Science*. 2019. № 3. P. 86–92.

Анотація

Зайцева М. В. Феномен жіноцтва в історико-філософському та соціально-правовому вимірах. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню жіноцтва як складного соціокультурного явища, яке виходить за межі біологічної статі чи традиційних ролей. В історико-філософських та соціально-політичних вченнях феномен жіноцтва розглядається з урахуванням світогляду та культурних норм різних епох, що вплинули на становлення жінки.

Витоки проблеми жіноцтва у європейській традиції сягають античності, де жінку здебільшого визначали як істоту другорядну, підлеглу та безправну. У філософії Платона закріплювалася ієрархія духу й тіла. Сфера розуму та духу асоціювалася із чоловічим началом та мала «вищий» статус, тоді як тілесне й матеріальне, пов'язане з жіночим, знецінювалося. Аристотель розвинув цю ієрархію до концепції «знівченого чоловіка», наділяючи жінку пасивністю й неспроможністю до самостійного керування. У середньовіччі жінку ототожнили з гріхом і спокусою, що остаточно закріпило її підлеглий стан. Лише в епоху Просвітництва з'явилося обґрунтування розумової й громадянської рівності жінки з чоловіком, що стало початком емансипаційних зрушень.

В Україні розвиток жіноцтва мав свою специфіку. Синтез дохристиянських традицій вшанування жінки з християнською символікою Богоматері зумовив особливе ставлення до жінки та матері у вітчизняній культурі, а звичаєве право забезпечувало відносну майнову автономію. Проте у XVIII–XIX ст. жінки втратили значну частину прав. Саме тоді активізувався освітній та суспільний рух, що став основою для феміністичних ідей. У XX ст. радянська влада використала суспільні очікування та проголосила паритетність в правах чоловіків і жінок, але це скоріше було засобом мобілізації жіночого потенціалу в інтересах держави.

З проголошенням незалежності Україна закріпила принципи гендерної рівності в законодавстві, однак на практиці ці норми мають радше декларативний характер та часто нівелюються традиційними уявленнями. Попри стійкі стереотипи, саме військова реальність стала каталізатором зміни гендерних уявлень та, водночас, посилила значення жіночого лідерства в гуманітарній, дипломатичній та культурній площинах, формуючи новий образ українки як захисниці, провідниці та носійки національної ідентичності.

Ключові слова: жіноцтво, суб'єктність, «природне» жіноче призначення, звичаєве право, соціальні ролі, феміцид, паритет, фемінізм, гендерна рівність.

Summary

Zaitseva M. V. The Phenomenon of femininity in historical-philosophical and socio-legal dimensions. – Article.

The article is devoted to the study of femininity as a complex socio-cultural phenomenon that goes beyond biological sex or traditional roles. In historical-philosophical and socio-political teachings, the phenomenon of femininity is considered taking into account the worldview and cultural norms of different eras that influenced the position of women.

The origins of the problem of femininity in the European tradition go back to antiquity, where women were mostly defined as secondary, subordinate and lawless beings. In Plato's philosophy, the hierarchy of spirit and body was entrenched. The sphere of mind and spirit was associated with the masculine and had a «higher» status, while the bodily and material, associated with the feminine, were devalued. Aristotle developed this hierarchy into the concept of the «mutilated man», endowing a woman with passivity and inability to self-govern. In the Middle Ages a woman was identified with sin and temptation, which finally consolidated her subordinate status. Only in the Age of Enlightenment did the justification of the intellectual and civil equality of women with men appear, which was the beginning of emancipatory movements.

In Ukraine the development of women had its own specifics. The synthesis of pre-Christian traditions of honoring women with Christian symbols of the Mother of God led to a special attitude towards women and mothers in the national culture, and customary law ensured relative property autonomy. However, in the 18th–19th centuries women lost a significant part of their rights. It was then that the educational and social movement became more active, which became the basis for feminist ideas. In the 20th century, the Soviet government used public expectations and proclaimed parity in the rights of men and women, but this was more likely a means of mobilizing women's potential in the interests of the state.

With the declaration of independence Ukraine enshrined the principles of gender equality in legislation, but in practice these norms are rather declarative in nature and are often leveled by traditional ideas. Despite persistent stereotypes, it was the military reality that became the catalyst for changing gender ideas and, at the same time, strengthened the importance of female leadership in the humanitarian, diplomatic and cultural spheres, forming a new image of the Ukrainian woman as a defender, guide and bearer of national identity.

Key words: femininity, subjectivity, «natural» female destiny, customary law, social roles, femicide, parity, feminism, gender equality.

Дата надходження статті: 24.08.2025

Дата прийняття статті: 17.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025